

Μεσολαβεί η εμπόλεμη δεκαετία 1940-50, κατά την οποία οι διαδικασίες ένταξης και ενσωμάτωσης των προσφύγων στην Εδessaϊκή κοινωνία επιταχύνονται. Είναι φανερό ότι η περίπτωση των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην Έδεσσα εντάσσεται στο πλαίσιο της γενικότερης παρατήρησης σχετικά με την περίοδο 1940-1950, που αποτελεί και την κατ' εξοχήν περίοδο κοινωνικών ζυμώσεων στη σύγχρονη ελληνική Ιστορία. Από το 1950 και μετά οι ενδογαμίες σε ένα μεγάλο ποσοστό μετατρέπονται σε επιγαμίες με αποτέλεσμα να παρατηρηθεί μια σύνθεση σε θέματα πολιτισμικής φυσιογνωμίας και νοοτροπίας και να χαραχθεί μια κοινή πορεία 70 χρόνων "αρμονικής συμβίωσης", όπως πολύ ενδεικτικά και βιωμένα θα το πιστοποιήσει με την τριπλή επανάληψη η αύρα της προφορικής μαρτυρίας ενός πρόσφυγα της πρώτης γενιάς.

"Τα πρώτα χρόνια οι σχέσεις μας ήταν ψυχρές με τους ντόπιους. Λίγο αργότερα η πρόοδος των προσφύγων συνετέλεσε να συσφιχθούν οι σχέσεις μας. Άρχισε μια ζωή αρμονική. Μόνο όταν γίνονταν εκλογές, τότε άρχιζε ο αγώνας μεταξύ μας. Οι πρόσφυγες ήταν συνήθως φιλελεύθεροι, Βενιζελικοί. Ενώ οι ντόπιοι ήταν οπαδοί του Λαϊκού κόμματος. Στην ιδιωτική μας ζωή τα ήθη, έθιμα διατηρήθηκαν, αφού συγχωνεύθηκαν με τα ήθη και έθιμα των ντόπιων. Σήμερα έχουμε μια συμβίωση αρμονική. Πάρα πολλές ντόπιες πήραν αγόρια προσφύγων και αντιστρόφως. Το Σαράντα πρόσφυγες και ντόπιοι πολέμησαν αδελφωμένοι, όλοι σαν ένας άνθρωπος. Σήμερα υπάρχει αρμονική συμβίωση ντόπιων και προσφύγων".

ΑΔΕΛΑΪΣ ΙΣΜΥΡΛΙΑΔΟΥ

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ "ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ"¹

Οι εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935 ήταν οι πιο ταραγμένες στη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Είχαν προηγηθεί στις 6 Ιουνίου 1933 η δολοφονική απόπειρα κατά του Βενιζέλου, στις 4 Φεβρουαρίου 1934 η υπογραφή του Συμφώνου Βαλκανικής Συνεννόησης και την 1η Μαρτίου 1935 το αποτυχημένο βενιζελικό κίνημα. Κατά την προεκλογική περίοδο ο φανατισμός κυριάρχησε και το επίπεδο του πολιτικού διαλόγου υποβαθμίστηκε αφάνταστα. Η απόφαση των βενιζελικών κοιμιάτων να απόσχουν από τις εκλογές φρότισε ακόμη περισσότερο την ήδη δηλητηριασμένη ατμόσφαιρα. Στην πολιτική σκηνή δεσπόζει την περίοδο αυτή η αντιπαράθεση του Κονδύλη με τον Μετοξά. Μέσα σ' αυτό το κλίμα εμφανίσθηκε ο Σωτήριος Γκοτζαμάνης με το νεοϊδρυθέν κόμμα του, τη "Μακεδονική Ένωση".

Η σύγχρονη βιβλιογραφία εμφανίζεται διχασμένη απέναντι στις αιτίες που οδήγησαν στην εμφάνιση της "Μακεδονικής Ένωσης" και στους σκοπούς που αυτή υπηρέτησε. Ο Φοίβος Γρηγοριάδης στο έργο του *Ιστορία της Ελλάδος (1909-1940)*² θεωρεί ότι η κίνηση Γκοτζαμάνη είχε ως αιτία της τη μακεδονική πικρία για την παραμέληση των βορείων επαρχιών και την αγανάκτηση των Μακεδόνων για τον παραγκωνισμό τους από τα δημόσια αξιώματα.

Συμφωνώντας μαζί του ο Σπύρος Λιναρδάτος, στο βιβλίο του *Πώς εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου*³, προσθέτει επίσης ότι ο Γκοτζαμάνης, εκμεταλλευόμενος τη δυσφορία των Μακεδόνων, έφθασε στο σημείο να δημαγωγεί και απευθυνόμενος στους Σλαβόφωνους στη γλώσσα τους, να ζητά διοικητική αυτονομία του μακεδονικού χώρου. Από την άλλη πλευρά, ο Μαντρογόρδατος, στο βιβλίο του *Stillborn Republic, Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*⁴ δείχνει να υιοθετεί την άποψη ότι ο Γκοτζαμάνης έπαιξε το χαρτί της αυτονομίας της Μακεδονίας. Προωθώντας ακόμη περισσότερο τις θέσεις

1. Για την πρόθυμη παραχώρηση αρχαιακού υλικού και για τις γόνιμες συζητήσεις ευχαριστώ θερμά τους κ.κ. Ιωάννη Παλαμίδα και Βασίλη Γούναρη, Επιστημονικό Συνεργάτη του Μουσείου του Μακεδονικού Αγώνα. Όμως το μεγαλύτερο μέρος των ευχαριστιών μου ανήκει δικαιωματικά στο Ίδρυμα Μποδοσάκη, το οποίο πρόθυμα ανέλαβε την οικονομική υποστήριξη των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Τα εκλογικά στοιχεία αντλήθηκαν εξολοκλήρου από την ηλεκτρονική βάση δεδομένων που υπάρχει στο Ερευνητικό Κέντρο του Μουσείου του Μακεδονικού Αγώνα.

2. Βλ. τ. 4. "4η Αυγούστου-Αλβανία 1935-1941", Αθήνα 1972, σσ. 20-21.

3. Βλ. 5η έκδοση, Αθήνα 1988, σσ. 62-63.

4. Καλιφόρνια 1983, σ. 236.

αυτές, ο Άλκης Ρήγος στο έργο του *Η β' ελληνική δημοκρατία 1924-1935*⁵ θεωρεί ότι η "Μακεδονική Ένωση" απηχούσε ουσιαστικά τις απόψεις του βουλγαρικού κομμάτιου.

Είναι λοιπόν ξεκάθαρο από τα παραπάνω ότι η ιστορική έρευνα υιοθετεί αντικρουόμενες απόψεις αναφορικά με τη "Μακεδονική Ένωση" και την πολιτική που ακολούθησε ο ιδρυτής της Σωτήριος Γκοτζαμάνης. Ποιά όμως είναι η πραγματικότητα και πού ο μύθος έχει υποκαταστήσει την ιστορική αλήθεια; Η εξακρίβωση της πραγματικότητας αποκτά ιδιαίτερη σημασία, γιατί τα δεδομένα της βιβλιογραφίας χρησιμοποιούνται για την εξαγωγή συχνά λανθασμένων συμπερασμάτων. Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή κι ας δούμε ορισμένες ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες γύρω από τη ζωή του Σωτήριου Γκοτζαμάνη.

Ο Σωτήριος Γκοτζαμάνης γεννήθηκε στα Γιαννιτσά το 1884. Υπήρξε γιος του Πέτρου Γκοτζαμάνη, ο οποίος επί σειρά ετών είχε διατελέσει δημογέροντας και έφορος των ελληνικών σχολείων στα Γιαννιτσά. Όπως χαρακτηριστικά μάλιστα αναφέρει η Αγγελική Μεταλληνού στο Λεύκωμά της για τον Μακεδονικό Αγώνα, ολόκληρη η πατριαρχική του οικογένεια απειλήθηκε και υπέστη τα πάνδεινα από τους κομιτατζήδες⁶. Είναι εμφανές ότι έχουμε να κάνουμε με μια χαρακτηριστική περίπτωση "Γραικομάνων". Ο Γκοτζαμάνης, ο οποίος ήταν γιατρός στο επάγγελμα, πολιτεύθηκε στη Μακεδονία μετά το 1908. Υπήρξε μέλος του Λαϊκού κόμματος από την ίδρυσή του και εξελέγη βουλευτής στα 1915, 1920 και 1932. Διετέλεσε επίσης και υπουργός Κοινωνικής Προνοίας επί Κυβερνήσεως Τσαλδάρη, το Νοέμβριο του 1932⁷. Τα προβλήματα του Μακεδονικού χώρου τον απασχόλησαν από νεαρή ηλικία, όπως προκύπτει από τη μελέτη του με τίτλο *Το Μακεδονικό Ζήτημα (Αγών κατά της Αυτονομίσεως)*, την οποία έγραψε φοιτητής στην Ιταλία το 1912.

Δεν μας είναι πολλά πράγματα γνωστά για τη δράση του τις δύο πρώτες δεκαετίες του αιώνα. Υποτονική μάλλον ήταν και η στάση του στο Ελληνικό Κοινοβούλιο, αν κρίνουμε από την απουσία του ονόματός του από τη λίστα των αγορητών. Φαίνεται πάντως ότι οι σχέσεις του με την ηγεσία του Λαϊκού κόμματος διέρχονταν συχνά περιόδους κρίσης. Μάλιστα ο Γκοτζαμάνης υπήρξε πρόξενος ενός σοβαρότατου επεισοδίου, όταν στη συνεδρίαση της 27ης Απριλίου 1922 παρουσίασε αλληλογραφία μουσουλμάνων βουλευτών του Ελληνικού Κοινοβουλίου, από την οποία έβγαινε το συμπέρασμα ότι η παραμονή της κυβερνήσεως του Δημητρίου Γούναρη εξυπηρετούσε τα σχέδια της Τουρκίας και

5. Αθήνα 1988, σ. 210.

6. Αγγελική Μεταλληνού, *Λεύκωμα του Μακεδονικού Αγώνος 1900-1912*, τ. 1-2, χ.τ., χ.χ.

7. P.R.O./F.O. 371/15967, Ramsey προς John Simon, Αθήνα 9 Νοεμ. 1932, f. 41. Τα βιογραφικά στοιχεία οφείλω στον φίλο και συνάδελφο Βλάση Βλασίδη.

οι Μουσουλμάνοι πληρεξούσιοι προτρέπονταν να στηρίξουν την αντιβενιζελική παράταξη⁸.

Στις εκλογές της 25ης Σεπτεμβρίου 1932, ο Γκοτζαμάνης υπήρξε υποψήφιος με το Λαϊκό κόμμα στο νομό Θεσσαλονίκης. Αναδείχθηκε μάλιστα πρώτος βουλευτής του συνδυασμού συγκεντρώνοντας 5.273 ψήφους. Τα ερείσματα του, όπως φαίνεται από το λεπτομερή έλεγχο των εκλογικών αποτελεσμάτων, ήταν μεγάλα στο νομό Θεσσαλονίκης και στην επαρχία Παιονίας, ενώ αντίθετα βρήκε μικρή υποστήριξη στις επαρχίες Κιλκίς και Λαγκαδά. Στις εκλογές όμως της 5ης Μαρτίου 1933 ο Γκοτζαμάνης, υποψήφιος με τον συνδυασμό της Ενωμένης Αντιπολίτευσης, δεν κατάρρωσε να εξασφαλίσει την επανεκλογή του.

Το ιστορικό ενδιαφέρον για το πρόσωπο του Γκοτζαμάνη επικεντρώνεται στη στάση που επέδειξε στη διάρκεια των δύο διαδοχικών πολιτικών αναμετρήσεων του 1935 και 1936. Η εμφάνιση της "Μακεδονικής Ένωσης" τάρaxε τα νερά του διπολισμού και προσέδωσε στην εκλογική διαμάχη στη Μακεδονία νέες διαστάσεις. Με την εργασία αυτή θα γίνει μια προσπάθεια να αποδειχθεί ότι:

1. Η "Μακεδονική Ένωση" αποτελούσε, ιδιαίτερα στις εκλογές του 1935, πολιτική έκφραση της δυσαρέσκειας των Μακεδόνων ενάντια στον συγκεντρωτισμό του ελληνικού κράτους.

2. Η απήχησή της ήταν ευρύτερη και δεν περιοριζόταν μόνο μεταξύ των Σλαβοφώνων. Παράλληλα την στήριξαν με την ψήφο τους και πρόσφυγες, ιδίως στις εκλογές του 1935, αλλά και άλλοι Ελληνόφωνοι.

Ως πηγές θα εξεταστούν πρώτα τα κείμενα του ίδιου του Γκοτζαμάνη. Μετά θα αναλυθεί το πολιτικό σκηνικό, που γέννησε και εξέθρεψε τη "Μακεδονική Ένωση" αρχικά και το "Μεταρρυθμιστικό κόμμα" στη συνέχεια και τέλος θα μελετηθούν τα εκλογικά αποτελέσματα.

Ο Σωτήριος Γκοτζαμάνης υπήρξε ιδιαίτερα ευφυής και ανήσυχος άνθρωπος. Η Μακεδονία και τα προβλήματά της, όπως ήδη αναφέρθηκε, τον απασχολούσαν έντονα από τα φοιτητικά του χρόνια. Η συγγραφική του δράση είναι αρκετά μεγάλη. Ορισμένα έργα του είναι:

Το Μακεδονικό Ζήτημα (Αγών κατά της Αυτονομίσεως) που εκδόθηκε στη Λειψία το 1912 και επανατυπώθηκε στην Αθήνα το 1943, τα δύο *Υπομνήματα επί της εσωτερικής καταστάσεως* που υπέβαλε στον Βασιλιά Γεώργιο Β', κατά την περίοδο 1937-39, καθώς και τα τέσσερα *Υπομνήματα επί της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής, επί μειονοτήτων και αφομοιώσεως πληθυσμών* που υπέβαλε στον Μεταξά τον Ιανουάριο του 1939. Ενδιαφέρουσες επίσης είναι οι μελέτες του *Η Πανελλήνιος ιδέα ως δυναμικόν στοιχείον εν τη ιστορία του τε-*

8. Πρακτικά Συνεδριάσεων Ελληνικού Κοινοβουλίου, Γ' Συντακτική Συνέλευση, τεύχ. Γ', Αθήνα 1922, Συνεδρίαση 27ης Απριλίου 1922, σ. 2280.

τάρτου αιώνας, Θεσσαλονίκη 1940, καθώς και δύο κείμενά του για τη σύναψη των κατοχικών δανείων.

Φυσικά ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι θέσεις του για την τύχη της Μακεδονίας, όπως εκθέτονται στο έργο του *Το Μακεδονικόν Ζήτημα (Αγών κατά της αυτονομίσεως)*. Το ενδιαφέρον έγκειται στο γεγονός ότι ο Γκοτζαμάνης βρισκόταν την εποχή εκείνη στην Ιταλία, όπου σπούδαζε. Οι ιδέες του δημοσιοποιήθηκαν λίγο πριν ξεσπάσει ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος, που κατέληξε στην εκδίωξη των Τούρκων από τη Μακεδονία. Στο έργο του αυτό διάχυτη είναι η αντιπάθειά του για τους Βουλγάρους, λόγω των ωμοτήτων που διέπραξαν στη Μακεδονία, των οποίων, εξάλλου, φαίνεται ότι και ο ίδιος είχε προσωπική εμπειρία. Ο Γκοτζαμάνης θεωρούσε πως η υποσχόμενη από την Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση αυτονομία της Μακεδονίας δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ένα ακόμη τέχνασμα της Βουλγαρίας, που αποσκοπούσε στην προσάρτησή της στο βουλγαρικό κράτος⁹. Κριτική όμως ήταν και η στάση του απέναντι στην ελληνική πολιτική, την οποία θεωρούσε σπασμωδική και απρογραμμάτιστη. Κι όταν η Βουλγαρία δια μέσου των ευρωπαϊκών εφημερίδων θα έχει κερδίσει τη διεθνή κοινή γνώμη, έγραφε ο Γκοτζαμάνης, εμείς “θα εξυπνήσωμεν και πάλιν εν τη εσχάτη ώρα ... ίνα τον θάνατον προύχοντος ή ιερέως εκδικηθώμεν, ίνα αργυρώνητόν τινα συνείδησιν ή ναΐσκον εξαγοράσωμεν”¹⁰.

Ποιές ήταν όμως οι προοπτικές της Μακεδονίας σύμφωνα με τα παραπάνω δεδομένα; Ο Γκοτζαμάνης θεωρούσε ότι ο Ελληνισμός είχε δύο εναλλακτικές λύσεις να ακολουθήσει, που όμως συναντούσαν και οι δύο εμπόδια για διαφορετικούς βέβαια λόγους¹¹. Η πρώτη λύση ήταν να επιδιώξουν οι Έλληνες της Μακεδονίας τη βελτίωση της θέσης τους ακολουθώντας το δρόμο της συνεννόησης και της στενής συνεργασίας με τους Τούρκους. Κάτι τέτοιο δεν ήταν βέβαια εφικτό, γιατί ο Γκοτζαμάνης πίστευε πως η πολιτική των Νεοτούρκων, παρά τις επανειλημμένες διαβεβαιώσεις τους, ήταν μια πολιτική διωγμού του ελληνικού στοιχείου. Η δεύτερη λύση, εμφανώς επηρεασμένη από τα ευρωπαϊκά σχέδια των αρχών του αιώνα για τη Μακεδονία, προέβλεπε τη συνεννόηση της Ελλάδας με Σερβία και Βουλγαρία για την εφαρμογή στη Μακεδονία ενός μεταρρυθμιστικού προγράμματος, που θα απέβλεπε στην διοικητική αποκέντρωση. Κάτι τέτοιο όμως, λόγω των βουλγαρικών διεκδικήσεων, εμπειρείχε ορατούς κινδύνους για τον Ελληνισμό. Γι' αυτό και ο Γκοτζαμάνης θεωρούσε ότι μιας τέτοιας λύσης έπρεπε να προηγηθεί η προπαρασκευή και η ενεργοποίηση του Ελληνισμού, ώστε το όλο σχέδιο να μην αποτελέσει βραδυφλεγή βόμβα για

9. Σωτήριος Γκοτζαμάνης, *Το Μακεδονικόν Ζήτημα (Αγών κατά της Αυτονομίσεως)*, Ανατύπωση, Αθήνα 1943, σ. 10.

10. Γκοτζαμάνης, *Το Μακεδονικόν Ζήτημα*, σ. 39.

11. Γκοτζαμάνης, *ό.π.*, σ. 40 κ.ε.

τα ελληνικά συμφέροντα. Πίστευε συγκεκριμένα ότι μια ενδεχόμενη αποδοχή εκ μέρους της Ελλάδας τέτοιου είδους συμβιβασμών έπρεπε να διασφαλίζει τον χωρισμό της Ευρωπαϊκής Τουρκίας σε σφαίρες επιρροής εθνολογικά ομοιόμορφες, ώστε να είναι εφικτή, σε τελική ανάλυση, η σταδιακή ενσωμάτωση της Μακεδονίας στον εθνικό κορμό. Η έκρηξη όμως των βαλκανικών πολέμων και η δυναμική λύση του προβλήματος της διανομής των ευρωπαϊκών εδαφών της Τουρκίας κατέστησε άκαιρη και σχεδόν φιλολογική κάθε συζήτηση γύρω από τα γραφόμενα του Γκοτζαμάνη.

Ζηηρό ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης και οι απόψεις που διέτύπωσε ο Γκοτζαμάνης με υπόμνημά του προς τον Μεταξά, τον Ιανουάριο του 1939. Στο υπόμνημά του αυτό ο Γκοτζαμάνης υποστήριζε ότι η Ελλάδα ήταν το κράτος με την μεγαλύτερη εθνική ομοιογένεια στη Βαλκανική και ότι, “εξαιρέσει των ολίγων χιλιάδων Εβραίων της Θεσσαλονίκης και των Τούρκων της Δυτικής Θράκης”, δεν υπήρχαν άλλες εθνικές και θρησκευτικές μειονότητες στην Ελλάδα¹². Όσον αφορά τώρα το θέμα των Σλαβοφώνων, υποστήριζε πως, εκτός από λίγους γέροντες και ορισμένα “μίσθαρνα άτομα”, οι πληθυσμοί αυτοί δεν κινούνταν αντεθνικά, ούτε υπηρετούσαν ξένα συμφέροντα. Υποστήριζε επίσης ότι κακώς αποκαλούσαν “την μξόγλωσσον Ελληνοσλαβικήν εκείνην διάλεκτον ... βουλγαρικήν”, θεωρούσε ατυχή και υπερβάλλοντα το ζήλο ορισμένων αστυνομικών οργάνων που έσερναν στο αστυνομικό τμήμα γέροντες, επειδή αγνοούσαν τα ελληνικά, και καταλήγοντας πρότεινε μια σειρά από μέτρα για την πλήρη και οριστική ενσωμάτωση των Σλαβοφώνων στην ελληνική κοινωνία. Τα μέτρα εκείνα, που απηχούσαν απόψεις τις οποίες συμεριζόνταν πολλοί εκείνη την περίοδο, ήταν¹³: Η ίδρυση σχολείων και οικοτροφείων στα σλαβόφωνα χωριά, η τέλεση μικών γάμων μεταξύ Σλαβοφώνων και Ελληνοφώνων, η πρόταση να υπηρετούν οι νέοι από τις ευαίσθητες εκείνες περιοχές τη στρατιωτική τους θητεία στις φρουρές της Νοτίου Ελλάδος και η πρόσληψη ατόμων από τις βόρειες ελληνικές επαρχίες στον κρατικό μηχανισμό.

Είναι φανερό επομένως μέσα από τα γραφόμενά του που αντικατοπτρίζουν την εξέλιξη της σκέψης του ότι το ενδιαφέρον του Γκοτζαμάνη για τη Μακεδονία ήταν διαχρονικό και αναλλοίωτο και σίγουρα δεν είχε καμμία σχέση με όσα του καταμαρτύρησαν οι πολιτικοί του αντίπαλοι. Παράλληλα, εμφανής είναι η ιδιαίτερη ευαισθησία που έδειχνε για τα προβλήματα των συμπατριωτών του Σλαβοφώνων.

Ας εξετάσουμε τώρα την “Μακεδονική Ένωση” ως κομματικό μηχανισμό.

12. βλ. το Υπόμνημα προς τον Ιωάννη Μεταξά που περιέχεται στο Σωτήριος Γκοτζαμάνης, *Εθνικά Ζητήματα, Μακεδονία και Μακεδόνες*, Γλωσσικά μειονότητες, Ξενικά βλήματα, Αθήνα 1954, σ. 36.

13. Σ. Γκοτζαμάνης, *Εθνικά Ζητήματα*, σ. 41 κ.ε.

Φαίνεται ότι τις παραμονές των εκλογών της 9ης Ιουνίου 1935 ελάχιστα πράγματα στο στρατόπεδο των Λαϊκών έδειχναν το τί επρόκειτο να επακολουθήσει. Η δυσαρέσκεια των Μακεδόνων για τις κυβερνητικές ενέργειες ήταν μεγάλη και ήταν εμφανές ότι ο παράγοντας αυτός επρόκειτο να επηρεάσει το εκλογικό αποτέλεσμα. Στη Θεσσαλονίκη το ψηφοδέλτιο των Λαϊκών επρόκειτο να συμπεριλάβει και τον Σωτήριο Γκοτζαμάνη, όταν, γύρω στα μέσα Μαΐου, σημειώθηκε ρήξη ανάμεσα στους δύο ηγετικούς παράγοντες του Λαϊκού κόμματος, τον Γκοτζαμάνη και τον Δημοσθένη Ρίζο, εκδότη της εφημερίδας Φως¹⁴. Λόγοι προσωπικοί, ενδοκομματικοί, η διαμάχη δηλαδή για την πρωτοκαθεδρία στο κόμμα και οι έντονα αρχηγικές τάσεις - και οι δύο φιλοδοξούσαν να εμφανισθούν ως Μακεδονάρχες - τους οδήγησαν σε ανοιχτή σύγκρουση. Παρά τις μεσολαβητικές προσπάθειες αξιωματούχων του κόμματος, το χάσμα δεν γεφυρώθηκε. Παράλληλα, το Φως άρχισε σφοδρή πολεμική κατά του Γκοτζαμάνη κατηγορώντας τον ότι ήταν υπεύθυνος για το θάνατο του Δημητρίου Γούναρη και ότι συστηματικά διόριζε στον κρατικό μηχανισμό συγγενικά του πρόσωπα. Η ηγεσία του Λαϊκού κόμματος άφησε τον Γκοτζαμάνη ακάλυπτο και έτσι ο Γιαννιτσιώτης πολιτικός, έχοντας ηττηθεί από τον εσωκομματικό του αντίπαλο Ρίζο, προχώρησε στην ίδρυση της “Μακεδονικής Ένωσης”¹⁵.

Τα πράγματα όμως δεν επρόκειτο να σταματήσουν εκεί. Η απήχηση των κηρυγμάτων του Γκοτζαμάνη φαίνεται ότι ήταν μεγάλη¹⁶, γεγονός που ανάγκασε τον ίδιο τον Γεώργιο Κονδύλη, ηγέτη του συνασπισμού των Λαϊκών και του Εθνικού Ριζοσπαστικού Κόμματος, σε προεκλογική συγκέντρωση στη Θεσσαλονίκη, να κατηγορήσει τον Γκοτζαμάνη για αντεθνικά κηρύγματα και για συμπόρευση με τις απόψεις του βουλγαρικού κομμάτι του περι αυτονομίσεως της Μακεδονίας. Υποσχέθηκε μάλιστα ότι, όταν θα έπαιρνε την εξουσία, θα οδηγούσε στη δικαιοσύνη όλους τους υπεύθυνους με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας¹⁷. Οι κατηγορίες του Κονδύλη προκάλεσαν την άμεση αντίδραση της άλλης πλευράς. Αρκετές μηνύσεις υποβλήθηκαν εναντίον του και ορισμένοι μαξικοί φορείς, όπως ο “Σύλλογος Δυτικομακεδόνων”¹⁸ και η “Ένωση Μακε-

14. εφ. Βόρειος Ελλάς, 12 Μαΐου 1935. Σύμφωνα με τον αρθρογράφο της εφημερίδας ο Σ. Γκοτζαμάνης είχε υποβάλει στην ηγεσία των Λαϊκών μια σειρά από όρους, στους οποίους συμπεριλαμβανόταν και ο αποκλεισμός από τον συνδυασμό της παράταξης του Δημοσθένη Ρίζου.

15. Η “Μακεδονική Ένωση” ιδρύθηκε τον Μάιο του 1935 βλ. εφ. Βόρειος Ελλάς, 19 Μαΐου 1935.

16. εφ. Βόρειος Ελλάς, 9 Ιουνίου 1935. Σύμφωνα με την εφημερίδα “η πρωτοβουλία και η πρωτοπορία του κ. Γκοτζαμάνη, απηχεί το γενικότερο αίσθημα του Μακεδονικού λαού και ανταποκρίνεται εις την ομόθυμον και ζωηράν επιθυμίαν των βορειοελλαδιτών”.

17. εφ. Εφημερίς των Βαλκανίων, 26 Μαΐου 1935.

18. εφ. Εφημερίς των Βαλκανίων, 30 Μαΐου 1935.

δόνων Φοιτητών”, με ανακοινώσεις τους στον τύπο διαμαρτυρήθηκαν έντονα για τους ισχυρισμούς του¹⁹. Εντυπωσιακό είναι ακόμη ένα άρθρο που δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα των Βαλκανίων, εφημερίδα παραδοσιακά βενιζελική, με τον τίτλο “Οι Κομιτατζήδες”²⁰. Το άρθρο φέρει την υπογραφή του διευθυντή της εφημερίδας Νικολάου Καστρινού και αναφέρει μεταξύ των άλλων:

“Δεν υπάρχουν κ. Αντιπρόεδρε εις την ελληνικήν Μακεδονίαν κομιτατζήδες, αλλά Έλληνες Μακεδόνες που ζητούν την εφαρμογήν του θεσμού της αυτοδιοικήσεως και αποκεντρώσεως... Κανείς δεν είπε ποτέ, ούτε είναι δυνατόν να ειπή ‘Η Μακεδονία δια τους Μακεδόνας’ υπό χωριστικήν έννοιαν. Οχι, αυτή είναι ιδική σας εφεύρεσις. Οι Μακεδόνες παλαιοί και νέοι λέγουν μόνον η Μακεδονία δια την Ελλάδα αλλά και η Ελλάς δια την Μακεδονίαν”.

Παράλληλα, ο ίδιος ο Γκοτζαμάνης, σε προεκλογική του συγκέντρωση στη Θεσσαλονίκη, μιλώντας από τον εξώστη του μεγάρου “Αίγλη”, διευκρίνισε ότι σκοπός του κόμματός του δεν ήταν να υψώσει πύλες στον Όλυμπο για να εμποδίσει τη διέλευση στο Βορρά των νοτίων Ελλήνων...

“αλλά να γκρεμίσωμεν θέλωμεν τας υπάρχουσας, αι οποίαι ανήγουν μόνον εις τους εκ Παλαιάς Ελλάδος ερχομένους εις την Βόρειον Ελλάδα, κλείουν δε δια τους εκ Μακεδονίας προς την Παλαιάν Ελλάδα θέλοντας να κατέλθουν”²¹.

Σε μια προσπάθεια να αιτιολογηθεί η θέση, ότι οι κατηγορίες εναντίον του Γκοτζαμάνη αποτελούσαν ουσιαστικά άκομψη εκστρατεία καταστροφάντησής του, θα πρέπει να προστεθεί ότι παρόμοιες κατηγορίες, από τον ίδιο χώρο, εκτοξεύθηκαν και εναντίον του Φιλίππου Δραγούμη και του Γεωργίου Τσόντου-Βάρδα που κατέβηκαν ως ανεξάρτητοι στην εκλογική περιφέρεια της Φλώρινας²². Παρά τις αντιδράσεις όμως οι τόνοι δεν χαμήλωσαν κατά τη διάρκεια των εκλογών της 9ης Ιουνίου 1935.

Αντίθετα, διαφορετικής μορφής ήταν η αντιπαράθεση που σημειώθηκε κατά την προεκλογική περίοδο των εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936. Υπό την πίεση των κατηγοριών, η “Μακεδονική Ένωση” μεταλλάχθηκε και συμμετείχε στις εκλογές υπό τον τίτλο “Μεταρρυθμιστικό Εθνικό Κόμμα”. Οι κατηγορίες εναντίον του Γκοτζαμάνη από τις στήλες του Φωτός συνεχίστηκαν, μόνο που αυτή τη φορά η αιχμή του δόρατος δεν ήταν τα “αντεθνικά” του κηρύγματα, αλλά τα διάφορα ρουσφέτια που έκανε. Ακόμη σημαντικό επιχείρημα των πολιτικών αντιπάλων του ήταν η επισήμανση ότι οι υποσχέσεις του ήταν ουτοπικές, αφού μπορούσαν να πραγματοποιηθούν μόνο μέσω του Λαϊκού κόμματος²³.

19. εφ. Καστοριανή Ζωή, 2 Ιουνίου 1935.

20. εφ. Εφημερίς των Βαλκανίων, 27 Μαΐου 1935.

21. εφ. Βόρειος Ελλάς, 9 Ιουνίου 1935.

22. εφ. Βόρειος Ελλάς, 23 Ιουνίου 1935.

23. εφ. Φως, 6 Ιανουαρίου 1936. Η διαμάχη του Γκοτζαμάνη με τον Ρίζο συνεχίστηκε και

Έχοντας δείξει ότι η βάση των κατηγοριών ήταν λόγοι προσωπικοί, στο σημείο αυτό πρέπει να εξεταστεί το πρόγραμμα της "Μακεδονικής Ένωσης", προκειμένου να ανιχνεύσουμε τους λόγους, για τους οποίους υπερψηφίσθηκε²⁴. Τα κύρια σημεία του προεκλογικού σχεδίου του Γκοτζαμάνη ήταν τα ακόλουθα:

- α. Η αυτοδιοίκηση και η αποκέντρωση, για να πάψει η Μακεδονία να αποτελεί αποικιοκρατική επαρχία.
- β. Η ισοτιμία των Μακεδόνων με τους υπόλοιπους Έλληνες πολίτες αναφορικά με την απασχόλησή τους στον κρατικό μηχανισμό.
- γ. Η ρύθμιση της φορολογίας, ώστε να διευκολυνθούν οι φτωχοί, στην πλειοψηφία τους, αγρότες της Μακεδονίας.
- δ. Η άμεση αποζημίωση των θυμάτων πολέμου.
- ε. Η άμεση και δίκαια ρύθμιση των προσφυγικών χρεών και των προσφυγικών αποζημιώσεων.

Είναι φανερό ότι τα αιτήματα της αυτοδιοίκησης και της ισοτιμίας ήταν τα βασικά προεκλογικά συνθήματα του Γκοτζαμάνη κι όσο κι αν ηούν λαϊκιστικά στις μέρες μας, φαίνεται ότι συγκινούσαν ιδιαίτερα την εποχή εκείνη, καθώς η Μακεδονία είχε περάσει από την παραδοσιακή αυτοδιοίκηση των κοινοτήτων στον συγκεντρωτισμό του ελληνικού κράτους. Είναι επίσης βέβαιο ότι η "Μακεδονική Ένωση" υπήρξε βασικά μια κίνηση των γηγενών Ελλήνων, χωρίς όμως να αποκλείονται και οι πρόσφυγες. Άλλωστε, κι ο ίδιος ο Γκοτζαμάνης ζητούσε τη δίκαιη ρύθμιση των προσφυγικών αιτημάτων.

Στις εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935, η "Μακεδονική Ένωση" συμμετείχε μόνο στις εκλογικές περιφέρειες των νομών Θεσσαλονίκης, Πέλλης και Κιλκίς. Η μικρή αυτή συμμετοχή αφενός μαρτυρεί το τοπικό ενδιαφέρον και τις περιορισμένες προσδοκίες των ιδρυτών της, αφετέρου όμως υποδηλώνει και την έλλειψη επαρκούς προετοιμασίας για ευρύτερη εκπροσώπηση. Θα πρέπει επίσης να προσθέσουμε ότι στις ίδιες εκλογές παρόμοιοι συνδυασμοί με έντονο τοπικό χρώμα, εκμεταλλευόμενοι την αποχή των Φιλελευθέρων, κατέβηκαν και στις περιοχές της Κοζάνης (υπό τον Νικόλαο Κουπαρούσσο), της Φλώρινας (υπό τους Φίλιππο Δραγούμη και Γεώργιο Τσόντο) και της Δράμας (υπό τον Απόστολο Αποστολίδη). Η "Μακεδονική Ένωση" έλαβε 29.664 ψήφους συνολικά, πανελληνίο ποσοστό 2,88%, απέτυχε όμως να εκπροσωπηθεί στο Κοινοβούλιο, λόγω

κατά τις επόμενες ημέρες. Ο Γκοτζαμάνης έστειλε με δικαστικό κλητήρα επιστολή στο Φως, με την οποία απαιτούσε επανόρθωση για δημοσιεύματα σχετικά με διορισμούς στον κρατικό μηχανισμό συγγενικών του προσώπων. Αντί επανορθώσεως όμως η εφημερίδα δημοσίευσε λίστα ονομάτων του Γκοτζαμάνη, οι οποίοι είχαν ευνοηθεί από αυτόν, βλ. εφ. Φως, 19 Ιανουαρίου 1936.

24. Αρχείο Ιωάννη Παλαμίδη, "Προκήρυξις Μακεδονικής Ενώσεως προς τον Μακεδονικόν Λαόν", Παράρτημα της εφημερίδας Νέα Ελλάς.

του ενισχυμένου εκλογικού συστήματος. Η εκλογική της δύναμη αναλύεται ως εξής:

Νομός Θεσσαλονίκης:	20.059 ψήφοι,	ποσοστό 26,79%
Νομός Πέλλης:	7.421 ψήφοι,	ποσοστό 45,18%
Νομός Κιλκίς:	2.184 ψήφοι,	ποσοστό 21,03%
	29.664	

Έξι μήνες αργότερα όμως στις εκλογές της 26ης Ιανουαρίου 1936 τα πράγματα ήταν σαφώς ευνοϊκότερα για τον Γκοτζαμάνη και το "Εθνικό Μεταρρυθμιστικό Κόμμα", όπως είχε μετονομαστεί η "Μακεδονική Ένωση". Είχε προηγηθεί μια πολύ καλύτερα οργανωμένη προεκλογική εκστρατεία, η οποία, σε συνδυασμό με την ύφεση που παρουσίασαν οι συκοφαντίες εναντίον του και, το σημαντικότερο, μετά την αλλαγή του εκλογικού συστήματος, είχε ως αποτέλεσμα τη συμμετοχή υποψηφίων του "Εθνικού Μεταρρυθμιστικού Κόμματος", εκτός από τις εκλογικές περιφέρειες των νομών Θεσσαλονίκης, Κιλκίς και Πέλλης, επίσης στους νομούς Φλωρίνης (εδώ συμπεριλαμβανόταν και η περιοχή Καστοριάς) και Χαλκιδικής. Το κόμμα του Σωτήριου Γκοτζαμάνη συγκέντρωσε 17.822 ψήφους, ποσοστό 1,44% και, λόγω του αναλογικότερου εκλογικού συστήματος, εξέλεξε τέσσερις βουλευτές: Τον Σωτήριο Γκοτζαμάνη, τον Περικλή Γαροφάλλου και τον Αχιλλέα Ιατρού, από την περιφέρεια Θεσσαλονίκης και τον Κωνσταντίνο Γέσιο από την περιοχή της Πέλλας. Η εκλογική δύναμη του "Εθνικού Μεταρρυθμιστικού κόμματος" κατανεμήθηκε ως εξής:

Νομός Θεσσαλονίκης:	8.739 ψήφοι,	ποσοστό 9,38%
Νομός Πέλλης:	6.006 ψήφοι,	ποσοστό 28,22%
Νομός Κιλκίς:	1.317 ψήφοι,	ποσοστό 8,05%
Νομός Χαλκιδικής:	1.093 ψήφοι,	ποσοστό 7,56%
Νομός Φλώρινης:	667 ψήφοι,	ποσοστό 2,87%
	17.822	

Προχωρώντας στη συγκριτική ανάλυση των εκλογικών αποτελεσμάτων, μπορούμε να επισημάνουμε τα εξής:

α. Η απήχηση του Γκοτζαμάνη, προφανώς λόγω καταγωγής, ήταν μεγάλη στις περιοχές της Πέλλας και στην επαρχία Παιονίας του νομού Κιλκίς. Αντίθετα η επιρροή του στις περιοχές της Φλώρινας και της Καστοριάς ήταν μικρή. Το γεγονός αυτό οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στην παρουσία στις περιοχές Φλώρινας-Καστοριάς του Φίλιππου Δραγούμη, του Γεωργίου Τσόντου-Βάρδα και του Γεωργίου Μόδη, οι οποίοι είτε ως Λαϊκοί, είτε ως Φιλελεύθεροι, είτε ως Ανεξάρτητοι, είχαν παγιώσει απρόσβλητα και προσωποπαγή κοιμματικά ερείσματα. Έχοντας παραπλήσια συνθηματολογία με εκείνη του Γκοτζαμάνη, καθιστούσαν απαγορευτική σχεδόν την επιβίωση οποιασδήποτε άλλης πολιτικής κίνησης.

β. Στα χωριά, όπου δεν εγκαταστάθηκαν καθόλου πρόσφυγες και σε εκείνα που η παρουσία τους ήταν μικρή, η “Μακεδονική Ένωση” εμφανίζει τα υψηλότερα ποσοστά της και διατηρεί σταθερή, σχεδόν, τη δύναμή της και στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις. Ιδιαίτερα μάλιστα στην περιοχή του νομού Πέλλης, ο Γκοτζαμάνης συγκέντρωσε την πλειοψηφία του εκλογικού σώματος. Είναι χαρακτηριστικά τα υψηλά ποσοστά που συγκέντρωσε στα σλαβόφωνα χωριά Κρώμνη 90,8%, Άγρας 68,2%, Πρόμαχοι 68,7% το 1935, αλλά και το 1936 στο Λουτράκι 80,5%, στην Άρνισσα 71,8% και στους Σαρακηνούς 62,6%.

γ. Τα κηρύγματα όμως της “Μακεδονικής Ένωσης” δεν περιορίζονταν μόνο μεταξύ των Σλαβοφώνων, αλλά τα ενστερνίσθηκε σημαντικό τμήμα και του ελληνόφωνου και βλαχόφωνου στοιχείου. Π.χ. στη Νάουσα έλαβε 58,5% (1935) και 21,4% (1936), στο Νυμφαίο 20,3% (1935), στη Βέροια 18,5% (1935), στην Κατερίνη 21,23% (1935), στον Πολύγυρο 16,64% (1936), στη Χαλάστρα 49,3% (1935). Ακόμη και στη Θεσσαλονίκη ο Γκοτζαμάνης συγκέντρωνε ποσοστά που κυμαίνονταν από 22-25% κατά περιοχή.

δ. Φαίνεται όμως ότι και αρκετοί πρόσφυγες στήριξαν με την ψήφο τους τη “Μακεδονική Ένωση”. Στις εκλογές του 1935 τα εκλογικά αποτελέσματα σε αμιγή προσφυγικά χωριά και σε χωριά, όπου οι πρόσφυγες αποτελούσαν τη μεγάλη πλειοψηφία, έδωσαν για παράδειγμα στη “Μακεδονική Ένωση”: Νέα Πέλλα 40,3%, Καλή 60,3%, Νέα Μηχανιώνα 43%, Νέα Μάλγαρα 25,5%, Κωνσταντία 76,6%, Καρυώτισσα 65,8%. Βέβαια το γεγονός αυτό δείχνει αφενός την απήχηση των κηρυγμάτων της “Μακεδονικής Ένωσης”, από την άλλη όμως οφείλεται κυρίως στην αποχή των βενιζελογενών κομμάτων από τις εκλογές του 1935. Αντίθετα στις εκλογές του Ιανουαρίου 1936, η συμμετοχή των Φιλελευθέρων προκάλεσε την επανασυσπείρωση των προσφύγων γύρω τους. Πάντως η ψήφος των προσφύγων δείχνει ότι, έστω και ευκαιριακά, ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα της “Μακεδονικής Ένωσης” και ότι σε τελική ανάλυση αρκετοί πρόσφυγες την προτιμούσαν από το Λαϊκό κόμμα.

ε. Στις εκλογές του 1935 αρκετοί παραδοσιακοί βενιζελικοί ψήφοι διοχετεύθηκαν στο συνδυασμό του Γκοτζαμάνη. Επρόκειτο για μια μαζική αποδοκιμασία της πολιτικής των Λαϊκών, αλλά το φαινόμενο εντάσσεται και στην προεκλογική τακτική των Φιλελευθέρων για προμολόγηση των πολιτικών σχηματισμών που αντιπολιτεύονταν τους Λαϊκούς.

στ. Η επιρροή του Γκοτζαμάνη ήταν μεγάλη κυρίως ανάμεσα στους αγροτικούς πληθυσμούς, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι και στα αστικά κέντρα η “Μακεδονική Ένωση” υστέρησε σημαντικά.

Ολοκληρώνοντας, πρέπει να υποστηριχθεί ότι η “Μακεδονική Ένωση” σε καμία περίπτωση δεν έπαιξε συνειδητά, σε κεντρικό επίπεδο, το παιχνίδι της αυτονόμησης της Μακεδονίας. Η γέννησή της ήταν περισσότερο καρπός εσω-

κομματικών διεργασιών και διενέξεων και λιγότερο πηγαία έκφραση αποδοκιμασίας. Οι θέσεις της δεν ήταν τίποτε άλλο παρά η συνισταμένη της καθολικής διαμαρτυρίας των Μακεδόνων για την υποβάθμιση των Βορείων Επαρχιών. Άλλωστε, η αναγκαιότητα για ιδιαίτερη μεταχείριση της Μακεδονίας δεν υπογραμμίσθηκε μόνο από τον Γκοτζαμάνη, αλλά ακουγόταν κι από άλλες φωνές, όπως του Νομάρχη Φλωρίνης Παύλου Καλλιγά, του Φίλιππου Δραγούμη, αλλά και από πλήθος κυβερνητικών αξιωματούχων στο μεσοπόλεμο. Η θέση αυτή επιβεβαιώνεται από τα κείμενα του ίδιου του Γκοτζαμάνη, από τις προγραμματικές θέσεις του κόμματός του, αλλά και από τη μελέτη των εκλογικών αποτελεσμάτων. Βεβαίως οι αποφάσεις του κόμματος σε κεντρικό επίπεδο δεν υποδηλώνουν πάντοτε την απαρέγκλιτη εφαρμογή τους από τη βάση. Για το λόγο αυτό δεν αποτελεί έκπληξη η προπαγανδιστική χρήση, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, από κατώτερα στελέχη του κόμματος, των συνθημάτων της “Μακεδονικής Ένωσης” για αποκέντρωση και αυτοδιοίκηση του μακεδονικού χώρου με σκοπό τον προσεταιρισμό των ψήφων των Σλαβοφώνων²⁵. Όσον αφορά τέλος την άποψη ότι ο Γκοτζαμάνης ψηφίσθηκε συνειδητά από βουλγαρόφωνες και αυτονομιστές, μοναδικό επιχείρημα για να υποστηριχθεί κάτι τέτοιο θα μπορούσε να είναι η πιθανή προμολόγησή του από ψήφους του Κ.Κ.Ε. Οποιαδήποτε άλλη γενίκευση, βασισμένη στα υψηλά ποσοστά που συγκέντρωσε η “Μακεδονική Ένωση” στα σλαβόφωνα χωριά, προϋποθέτει το γεγονός ότι η Βουλγαρία, παρά την μετανάστευση που είχε προηγηθεί, διατηρούσε τους απαραίτητους διαύλους για να “περνά” κάποια πολιτική γραμμή. Η άποψη όμως αυτή χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση και τεκμηρίωση.

ΙΑΚΩΒΟΣ Δ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ

25. Κώστας Σκορδύλης, “Μειονότητες και προπαγάνδα στη Βόρειο Ελλάδα κατά το Μεσοπόλεμο: Μια έκθεση του Γ. Θ. Φεσσόπουλου”, *Ιστορ.*, τεύχ. 7, Δεκέμβριος 1994, σσ. 73-74.